

Od autora
EVOLUCE SVÝM
VLASTNÍM TVŮRCEM

HLLEDÁÁNÍ BOHA

MIROSLAV VEVERKA

PROSTOR

Miroslav Veverka
Hledání Boha

PROSTOR

HLEDÁNÍ BOHA

MIROSLAV VEVERKA

PROSTOR | PRAHA | 2019

© Miroslav Veverka, 2019
© PROSTOR, 2019

ISBN 978-80-7260-411-1

OBSAH

Slovo úvodem / 9

1. EXISTUJE BŮH? / 11

Spinoza ■ Panteismus ■ Deismus ■ Teismus ■
Ateismus ■ Důkazy existence Boží

2. KDO KOHO STVOŘIL / 28

3. PROROCI 20. STOLETÍ / 34

Antropický princip ■ Pre-Big Bang God ■
Pierre Teilhard de Chardin

4. OD ANIMISMU K MONOTEISMU / 53

Animismus ■ Polyteismus ■ Řecká mytologie ■
Římský panteon ■ Egypt ■ První monoteismus ■
Byl Mojžíš Egyptán?

5. TŘI VĚTVE Z KMENE ABRAHÁMOVA / 91

6. JUDAISMUS / 98

7. KŘESŤANSTVÍ / 110

Filón Alexandrijský ■ Kristus ■ Stoikové a Seneca

8. ISLÁM / 142

Domyšlené náboženství ■ Prorok Mohamed ■
Politologie islámu ■ Džihád ■
Etika islámu ■ Totalita v Nikábu

9. VÍRY VÝCHODU / 177

Védy ■ Bráhmanismus ■ Hinduismus ■
Buddhismus: malý vůz; velký vůz; nezničitelný vůz ■
Taoismus ■ Konfucianismus ■ Šintoismus ■
Zen-buddhismus

10. ZKRESLENÝ OBRÁZEK SINGULARITY / 243

Singularita ■ Mystika ■ Metafyzika ■ Transcendence

11. PRAMENY KŘESŤANSKÉ MYSTIKY A METAFYZIKY: GNÓZE A NOVOPLATONISMUS / 267

Gnóze ■ Nag Hammádí ■ Plótinos ■
Proklos ■ Mystika středověku

12. MAGIE ANEB KTERAK OSLOVIT NADPŘIROZENÉ SÍLY / 316

Magie jako naivní technologie ■ Magie slov ■
Posvátná znamení ■ Oběti a zázraky

13. VÍRA V SEVŘENÍ MYSTIKY A MAGIE / 331

14. KONTROLA ZRAKEM BOŽÍM / 345

Rejstřík osob / 351

Slovo úvodem

Svou první knihu vůbec jsem začal psát již v pokročilém věku, když jsem odešel ze svého povolání soudce na odpočinek. Předložil jsem ji čtenáři v roce 2013 pod titulem *Evoluce svým vlastním tvůrcem*. Pokusil jsem se v ní podat ucelený pohled na svět očima obecné teorie informace, nelineární dynamiky, teorie chaosu, obecné teorie systémů, kybernetiky, synergetiky, autopoieze a dalších soudobých myšlenkových proudů.

Ihned po dokončení rukopisu první knížky jsem začal se psaním jejího pokračování.

Myšlenky v první knize naryšované se v té druhé pokouším aplikovat a rozvést na svět člověka, společnosti a lidského myšlení.

Oproti první knížce je rozsah nového rukopisu dvojnásobný. Čtenář nyní drží v ruce jednu z kapitol většího díla, v němž *Hledání Boha* tvoří jakousi „knihu v knize“. Proto jsou v textu odkazy nejen na *Evoluci*, ale také na jiné kapitoly z rukopisu, které se však v nakladatelství teprve zpracovávají.

Třebaže je rukopis celé práce téměř dokončený, nezbytná autorská korektura i redakční a technické úpravy si ještě vyžadají čas, který vzhledem k rozsáhlosti díla nebude právě krátký.

Proto jsem se dohodl s nakladatelem, že urychlíme cestu ke čtenáři vydáním jedné z kapitol, rozsahem té největší a pro širší čtenářskou obec patrně nejzajímavější.

Za nedočkavost, netrpělivost a předkládané torzo se čtenáři omlouvám.

Miroslav Veverka

1. kapitola

EXISTUJE BŮH?

[Spinoza ■ Panteismus ■ Deismus ■
Teismus ■ Ateismus ■ Důkazy existence Boží]

Na přímou otázku upřímná odpověď: Samozřejmě, existuje. Háček je jenom v tom, co si pod slovem „bůh“ představujeme. Existovaly a existují tisíce, ba miliony bohů. S bohem či Bohem spojujeme většinou to, čemu ještě dobře nerozumíme. Bůh je otázkou interpretace, nikoliv deskripce. A interpretace, jak již bylo opakovaně řečeno, závisí jednak na kontextu, jednak na předporozumění a na konkrétní kulturní úrovni jedince i historické pospolitosti. Kolik kontextů a kultur, tolik také bohů.

V 17. století žil v již tehdy vzkvétajícím, kosmopolitním a tolerantním Amsterdamu Baruch (též Bento či Benedikt) Spinoza (Despinoza, Espinoza; 1632–1677). Vyrůstal v židovské komunitě portugalských emigrantů, kteří v první polovině 16. století po příchodu inkvizice dali přednost bloudění Evropou, než aby konvertovali.

Mladého Spinozu přitahovala filozofie pozdní scholastiky a především jej oslovilo dílo Reného Descarta. Celý svůj krátký život věnoval filozofii. Věřil ve filozofii dobra a tolerance a také v duchu těchto zásad skutečně žil. Všichni, kdo jej znali, včetně jeho protivníků, shodně uváděli, že vedl velmi skromný, spořádaný a čestný život. Prostředky na obživu získával ze soukromých lekcí filozofie, z příspěvků přátel a z broušení

optických skel. Zejména jeho čočky k mikroskopům a k dalekohledům měly nejlepší pověst. Odmítal nabídky vyučovat na prestižních školách, právě tak jako různé pocty a výsady.

Byl v písemném i osobním styku s řadou učenců, filozofů a teologů své doby. Již ve věku 23 let se dostal do konfliktu s místní náboženskou obcí. Za zvuku pastýřských rohů byla nad ním slavnostně vyhlášena *cherem* (exkomunikace): „Ať Bůh vyhladí jeho jméno z povrchu zemského a vyloučí ho ze všech kmenů Izraele. Střezte se s ním stýkat písemně či ústně, projevovat mu přízeň, dlít s ním pod jednou střechou a číst jeho písmo...“ Na schodech synagogy jej napadl útočník s dýkou a výkřikem: „Ty bezbožníku!“ Tímto útokem byl Spinoza silně otřesen a dlouho nosil nezašitý plášť jako upomínku na událost, která v něm zanechala hluboké stopy.

Spinoza publikoval málo, pod vlastním jménem během svého života jediné dílo, které nebylo příznivě přijato. Zemřel po vleklé plicní chorobě ve 44 letech. Šlo patrně o silikózu z jemného prachu při broušení čoček. Celou jeho pozůstalost včetně díla *Ethica ordine geometrico demonstrata* (Etika vyložená na geometrický způsob), které jej učinilo nesmrtelným, vydali jeho přátelé ještě v roce jeho smrti.

Spinozův Bůh je abstraktní a neosobní, nemá lidské rysy a nejedná jako člověk. Nelze u něho hovořit o cítění, vůli či inteligenci. Nejedná podle předem stanovených plánů a záměrů. Všechno dění Boží probíhá přirozeně, podle obecných zákonů. Spinozův Bůh se o lidstvo nestará jako otec a hospodář a je vzdálen antropomorfním představám. „Bohem rozumím absolutně nekonečné jsoucno, tj. substancí sestávající z nekonečného počtu atributů, z nichž každý vyjadřuje věčnou a nekonečnou esenci.“¹

1/ Benedictus de Spinoza, *Etika*, definice 6., přel. Karel Hubka, Dybbuk, Praha 2001, str. 9.

Spinozova představa Boha se zásadně odlišovala od tradičních představ Starého a Nového zákona. Boha můžeme milovat intelektuální láskou (*amor intellectualis dei*), ale nemůžeme očekávat, že nám Bůh bude lásku opěťovat, podobně jako blízká osoba: „Kdo miluje Boha, nemůže se snažit, aby Bůh jeho lásku opěťoval.“ (*Etika*, V:19, str. 240)

Bůh nestojí nad světem jako stvořitel, ale je přítomen v něm jako věčná substance. „Bůh je imanentní, a nikoli vnější příčinou všech věcí.“ (*Etika*, I:18, str. 27) „Jiná substance než Bůh nemůže ani existovat, ani být chápána.“ (*Etika*, I:14, str. 19) Ve všem, co existuje, můžeme nalézt Boha.

Bůh a příroda jsou pro Spinozu jedinou substancí: *Deus sive Natura* (Bůh neboli Příroda). Ohrazuje se však proti tomu, že by přírodu v tomto smyslu chápal jako hmotu nebo tělesnou podstatu. Bůh má atributů nekonečně mnoho a hmota je jenom jedním z nich.

Spinozova metafyzika spočívá na jediné substancí Boží a na jejích attributech a modifikacích. Jediná substance je nekonečná, věčná a má příčiny sama v sobě. Má také nekonečné množství kvalit, ať již abstraktních pojmů nebo hmotných věcí. Všechny konečné věci jsou pouze mody nekonečné substance a také lidský duch je toliko odleskem nekonečného myšlenkového světa Božího. Jako mody chápe Spinoza stavy substance. (*Etika*, definice 4. a 5., str. 9) Lidskému rozumu a zkušenosti jsou z nich dostupné jenom dvě: *res cogitans* (věc myslící) a *res extensa* (věc rozprostraněná). V tom se u Spinozy projevuje vliv Descarta. Duch představuje věc myslící, *res extensa* je totožná s hmotou. Kromě toho má ovšem Bůh nekonečně mnoho atributů dalších, které v našem světě přítomny nejsou.

Další charakteristikou Spinozovy metafyziky je důsledný determinismus. Vše, co se děje nebo se přihodilo, nemohlo být jinak. Bůh ani substance nemají svobodnou vůli: „Tak se nemluvně domnívá, že svobodně touží po mléce, rozhněvaně

dítě po pomstě a bázlivec po útěku. I opilec se domnívá, že mluví ve shodě se svobodným rozhodnutím své mysli slova, která by později raději vzal zpátky. Stejně tak blázen, žvanil, dítě a mnoho jiných jim podobných se domnívá, že mluví ze svého svobodného rozhodnutí, a přitom ve skutečnosti nejsou schopni ovládat příval slov, jež se jim derou do úst. A tak nás naše zkušenost, stejně tak jako náš rozum jasně poučují, že lidé se pokládají za svobodné jen proto, že jsou si vědomi svého jednání, ale o příčinách, které je determinují, nevědí vůbec nic.“ (*Etika*, III:2, str. 105)

Samotný Bůh je deterministický systém a nemůže si počínat jinak, než odpovídá jeho přirozenosti. „V mysli není žádná absolutní neboli svobodná vůle. Mysl je determinována k chtění toho či onoho příčinou, jež je determinována jinou příčinou, a ta opět jinou, a tak do nekonečna.“ (*Etika*, II:48, str. 90)

V několika směrech se Spinoza od Descarta odlišil. Zatímco Descartes od sebe zřetelně odděloval *res cogitans* (ducha) a *res extensa* (hmotu), Spinoza trvá na tom, že jde o jedinou substanci Boží a její dva atributy. Oproti dualismu klade důraz na monismus. Tím také usnadňuje cestu k vzájemnému ovlivňování duše a těla, ducha a hmoty. Probíhá mezi nimi diskuse jako mezi rovnými partnery. Spinoza také jinak chápe vztah mezi vůlí a rozumem. Svobodnou vůli subjektu popírá a je stoupencem radikálního determinismu: „... k přirozenosti Boha nenáleží ani rozum, ani vůle.“ (*Etika*, I:17, str. 25) „Bůh je prost vášní a není dotčen žádným afektem radosti nebo smutku.“ (*Etika*, V:17, str. 239)

■ ■ ■

Spinozova filozofie velmi ovlivnila myšlenkové proudy 18. a 19. století a neztratila na významu ani v dnešních časech. Němečtí myslitelé, jako byli Goethe, Herder, Lessing,

1. Existuje Bůh?

Fichte, Schleiermacher nebo Schelling, přivítali Spinozovo učení s otevřenou náručí. Hegel dokonce napsal: „Ale i obecně představuje Spinoza takové stanovisko, že se dá říci: Bud' uznáváš spinozismus, nebo vůbec žádnou filozofii.“¹ Německý osvícenský myslitel a básník Gotthold Lessing na úmrtním loži (1781) vyznal, že byl spinozistou, což ještě v té době bylo v Německu společensky nepřijatelné a mohlo být i nebezpečné. Francouzský filozof 20. století Gilles Deleuze (1925–1995) označil Spinozu za knížete mezi filozofy.

S nadšením psal o Spinozovi Johann Wolfgang Goethe: „Tento duch, který na mne tak rozhodně působil a který měl mít na celý způsob mého myšlení tak velký vliv, byl Spinoza... Vše vyrovnávající klid Spinozův kontrastoval s mou vše rozjitřující snahou, jeho matematická metoda byla opakem mého poetického smýšlení a zobrazování a právě onen uměřený způsob jednání, který byl považován za nepřirozený pro mravní předměty, ze mne udělal jeho vášnivého žáka, jeho nejodhodlanějšího ctitele.“² Německý básník Heinrich Heine v jednom ze svých esejů ke Spinozovi řekl: „Když Spinozu vyprostíme ze strnulé, zastaralé karteziánské matematické formy a zpřístupníme jej širokému publiku, pak

*Baruch Spinoza. Dobový popisek
jej dvojnásobně dehonestuje:
Žid a ateista*

1/ G. W. F. Hegel, *Dějiny filosofie* III, přel. Jiří Bednář a Jindřich Husák, Academia, Praha 1974, str. 282.

2/ J. W. Goethe, *Z mého života*, přel. V. Macháčková-Riegerová, Mladá fronta, Praha 1998, str. 456–457.

se patrně ukáže, že by si víc než kdokoli jiný mohl stěžovat na rozkrádání myšlenek. Všichni naši dnešní filozofové, patrně často nevědomky, se dívají brýlemi, které vybrousil Baruch Spinoza.“¹

Albert Einstein byl Spinozou tak unesen, že na něho dokonce napsal (kolem roku 1920) oslavnou báseň. Uvedme alespoň její první sloku:

Zu Spinozas Ethik

*Wie lieb ich diesen edlen Mann
Mehr als ich mit Worten sagen kann.
Doch fürcht' ich, dass er bleibt allein
Mit seinem strahlendem Heiligenschein.*²

Český překlad by snad mohl znít asi takto:

Ke Spinozově Etice

*Jak rád mám toho vzácného muže
Víc než snad člověk říci může.
Leč strach jen mám, že stát bude sám
Třebaže září vznešenou svatozáří.*

Albert Einstein bývá často představován jako příklad hluboce věřícího vědce. Sám se k takové prezentaci ale vyjádřil zcela jednoznačně: *Boha, který odměňuje i trestá objekty svého stvoření, Boha, který má takovou nebo onakou vůli podobnou*

1/ Heinrich Heine, *Die romantische Schule*, Sämtliche Werke 3, Artemis & Winkler, 1996, str. 330.

2/ Albert Einstein Archive, 31-018; Max Jammer, *Einstein and Religion*, Princeton 1999, str. 43.

1. Existuje Bůh?

té, jakou zakoušíme na sobě, toho si představit nedovedu. Ani si neumím a také nechci představovat jedince, který by přežil svou fyzickou smrt; takové myšlenky ať v sobě žijí duše slabé, ze strachu nebo z nějakého směšného sobectví.¹ V roce 1929 došel Einsteinovi z USA telegram od prominentního rabína H. S. Goldsteina: *verite v boha stop zaplaceno 50 slov stop.* Einstein využil jen polovinu předplacené odpovědi: *Věřím ve Spinozova Boha, který se projevuje v harmonii přírodních zákonů světa, nevěřím na Boha, který se zabývá osudy a skutky lidí.* (*The New York Times*, 25. dubna 1929)

V jednom dopise na sklonku života (1954) pak píše: *To, co čtete o mém náboženském přesvědčení, je samozřejmě lež, lež, která se soustavně opakuje. Nevěřím v osobního Boha a nikdy jsem to nepopíral, ale jasně vyjádřil. Je-li ve mně něco, co by se mohlo označit za náboženské, potom je to můj nezměrný obdiv ke struktuře tohoto světa, pokud ji věda probádala.²*

Ve Spinozově díle najdeme kořínky tří větví náboženského myšlení novověku: panteismu, deismu i ateismu. Ve svém rodokmenu se všechny tyto tři myšlenkové proudy také Spinozy dovolávají. *Panteismus* vidí Boha ve všem, co existuje, a ztotožňuje jej s celým vesmírem. Přestože lze takové myšlenky nalézt již u Giordana Bruna (1548–1600), zůstává prvním a největším apoštolem panteismu právě Baruch Spinoza.

Panteismus ztotožňuje Boha s celkem vesmíru, se vším bytím vůbec. Jeho ústřední myšlenkou je víra, že vesmír sám

1/ Albert Einstein, *Jak vidím svět*, přel. Hanuš Karlach, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1993, str. 7.

2/ Helen Dukasová a Banesh Hoffman (eds.), *Albert Einstein, the Human Side. New Glimpses from His Archives*, Princeton University Press, Princeton 1981.

má božskou podstatu. Veškeré jsoucno, přírodní i lidské, tvoří jediný celek, který je spirituální, božské povahy. Bůh nestojí nad světem a neřídí jej jako kočí kočár; jak se vyjádřil Giordano Bruno. Je to spirituální princip, přítomný v celku vesmíru i v každé jeho části. Nemá personifikovanou, člověku podobnou povahu. Panteismus představuje více filozofické než náboženské učení. Nevytvářel také žádnou liturgii, náboženské rituály ani církevní společenství. Zůstal individuálním světonázorovým postojem. Schopenhauer se vyjádřil, že panteismus je pouhý eufemismus pro ateismus.

Křesťanští teologové i filozofové přistupovali k panteismu s krajním podezřením. Nahlíželi na něj jako na zakuklený ateismus. Vytýkali mu, že nečiní rozdíl mezi Bohem a jím stvořeným světem. K panteismu se ovšem hlásili nebo byli označováni za panteisty významní myslitelé. Již o nich ostatně byla řeč: Giordano Bruno, Johann Wolfgang Goethe, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, dále Friedrich Nietzsche, Ernst Haeckel, Carl Gustav Jung a dlouhá řada dalších. Některá asijská náboženství jsou z evropského hlediska interpretována jako panteistická. Z podobného pohledu je panteismus spatřován i v některých proudech starořecké filozofie.

Proces „odkouzlení světa“ (Max Weber) měl své pokračování v *deismu*. Hlavní premisou deismu je názor, že Bůh stvořil svět, ale do jeho chodu již dále nezasahuje. Pod vlivem Newtonovy mechaniky a teorie gravitace se pohled na Stvořitele mění: Velký hodinář a První hybatel svět stvořil, dal mu své zákony, uvedl jej do pohybu, jeho kontrolu ale ponechal zákonům, kterými jej vybavil. Poté se z vesmírné scény stáhl. Do chodu přírody již nezasahuje. Všechno dění ve vesmíru, včetně lidského chování, má svou příčinu a je determinováno předchozími stavy a přírodní nutností. V takovém

deterministickém pohybu velkého orloje nezbývalo místo pro zázraky a nadpřirozená zjevení. Když Newton vysvětloval přírodní síly jako Boží vůli, vytýkal mu Leibniz, že chápe Boha jako špatného hodináře, který neodvedl pořádné dílo a musí je neustále opravovat a zasahovat do něho. Víra v Boha se musí opírat o lidský rozum a nemůže zcela spočívat na zjeveních, předávaných posvátnými knihami.

Člověk si ve světě vystačí sám s vlastním rozumem a necítí potřebu, aby Bůh zasahoval do jeho zákonitostí. Ve svém světě se člověk může více spoléhat na své schopnosti, možnosti i na hodnoty individuální svobody, samostatnosti, přirozeného práva a náboženské tolerance. Cesta k pokroku se otevírá. Svému Bohu deisté dávali a dávají různá jména: Nejvyšší bytost, Prozřetelnost, Bůh přírody, Otec světla, Architekt vesmíru, Velký designér, Božský hodinář.

Deismus byl náboženstvím osvícenců. Měl veliký vliv na ideály americké války za nezávislost a Francouzské revoluce. Jeho myšlenky přijali za své také svobodní zednáři. Od počátku byl spojen se zápasem o občanskou svobodu. Právě deisté stáli nad kolébkou *Deklarace práv člověka a občana*, politického liberalismu a republikánského zřízení. Celá řada velkých postav amerického boje za nezávislost i Francouzské revoluce byla deisty a také zednáři. Široké masy ovšem zpočátku deismus neoslovoval a šířil se především mezi vzdělanci.

Deisté si uchovali neosobní vztah k Bohu. Byla to jejich osobní filozofie, která nikdy nevytvořila významnější církevní hnutí. Projevovali naopak nechuť k organizovanému náboženství a ke klerikalismu. Anglický historik Leslie Stephen (1832–1904), známější spíše coby otec spisovatelky Virginie Woolfové, ve svém díle *The History of English Thought in the Eighteenth Century* (Dějiny anglického myšlení 18. století, 1876) výstižně popsal podstatu deistického

myšlení třemi kritickými a dvěma konstruktivními charakteristikami.

Kritické prvky:

1. Odmítnutí náboženství, která jsou založena na Bohem zjeveném slovu.
2. Odmítání náboženských dogmat a demagogie.
3. Skeptický pohled na zprávy o zázracích, proroctvích a náboženských „mysteriích“.

Konstruktivní prvky:

1. Bůh existuje a stvořil svět.
2. Bůh obdařil člověka rozumem.

Ve své době křesťanští teologové a spisovatelé stigmatizovali stoupence deismu jako nevěřící: sice uznávají jakéhosi Boha, podobně jako mohamedáni, považují jej za stvořitele, ale nevěří v Ježíše Krista a v jeho učení, které nabídl člověku. Přestože deisté odmítali „ateismus“, sami z něho byli tradiční společností obviňováni.

Mezi vírou abrahámovských náboženství na jedné straně a panteismem i deismem na straně druhé jsou zásadní rozdíly v pojmech, které jsou klíčovými nástroji scholastiky, teologie a spekulativní filozofie vůbec. Je to rozlišování Boží transcendence a imanence. Transcendence je všechno to, co přesahuje náš svět, co je za hranicemi našich zkušeností a jako „nadsmyslová skutečnost“ se vymyká možnostem našeho rozumového poznání. Je to svět nadpřirozeného, nadsmyslového, zázračného. Imanence je protikladem transcendence. Imanentní je ve světě trvale přítomno a náleží k podstatě věcí. Pro panteismus je Bůh imanentní, ale není

transcendentní, v deismu je tomu naopak. Tam je Bůh transcendentní, ale není imanentní. Oproti imanentnímu Bohu panteismu je židovský i křesťanský Bůh, ale také Bůh islámu *transcendentní*. Stojí nad světem, který vytvořil, a má od něho odstup. To je první teologická pravda, kterou popírají panteisté. Současně je tento Bůh *imanentní*. Je totiž součástí našeho světa. Je v něm stále přítomen, což je dobře patrné v náboženském cítění věřících. To je druhá teologická pravda, kterou zase popírají deisté.

Zatímco slovo deismus vychází z latinského označení pro boha (*deus*), z řeckého slova *theos* (θεός) je odvozeno označení pro další důležitý pojem religionistiky, totiž pro *teismus*. V teismu je Bůh jak transcendentní, tak současně imanentní. Stvořil svět a je v něm všudypřítomný. Přebývá nad světem, který stvořil, zasahuje do jeho chodu, a to i v podobě zjevení a zázraků. Vykonává tajemný vliv na všechny hmotné i duchovní procesy. Veškeré dění je uskutečňováním Božích záměrů.

Mezi teistická náboženství bývají počítána především tři velká náboženství západního světa: judaismus, křesťanství a islám, ale také hinduismus, Bahá'í („bahajismus“), náboženství sikhů, Drúzů a řada dalších vyznání.

Hlavní námitkou proti teismu zůstává problém zla, který Leibniz označil pojmem *teodicea*. Křesťanskou teologii trápí od počátků. Jestliže všemohoucí, moudrý a spravedlivý Bůh může zasahovat do běhu světa a také tak činí, není snadné odpovědět na otázku, kde se bere tolik zla, proč je tolik neviných obětí vystaveno nesmírnému utrpení, jaké zažil svět naposledy v obou světových válkách.

Otázku, která jej nepřestávala sužovat, vložil skotský filozof David Hume do úst antického klasika v apokryfu, který není v antických pramenech dohledatelný: „Staré otázky Epikúrovy zůstávají bez odpovědí. Chce Bůh zabránit zlu, ale není toho schopen? Pak je nemohoucí. Je toho schopen,

ale nechce se mu? Pak je zlovolný. Anebo toho schopen je, a navíc se mu i chce? Odkud se pak zlo bere?"¹

Konečně nám zbývá čtvrtá velká kategorie teologie a religionistiky. V ní není Bůh ani transcendentní, ani imanentní. Svět nestvořil a není v něm ani přítomen. Neexistuje a nikdy neexistoval. Tímto územím bez Boha je *ateismus*.

Ateismus je široký sběrný pojem, který zahrnuje všechny ty, kdo nepřijali a nepřijímají náboženství, ale v jiném směru mnoho společného mít nemusejí. Může to být doktrína, že Bůh neexistuje, klamné přesvědčení, že svět nebyl stvořen Bohem, že Bůh není všemocný, všudypřítomný, moudrý a dobrý. Může to být jenom zpochybňování nebo popírání Boha, bohů, božstev, ale také formulování vlastního světového názoru, v němž žádné nadpřirozené jevy nemají místa. Ateismus může být tolerantní a nenáboženský, ale také protináboženský a militantní. Může to být absence víry v duchovní bytosti vůbec, ale rovněž skeptický názor, že o existenci Boha či bohů nic nevíme a vědět nemůžeme. Jako ateismus bývaly a bývají také označovány pouhé odchylky od pravé křesťanské víry. Hranici mezi věřícími a nevěřícími je obtížné vymezit. Chybí konsenzus k definici toho, co si máme představit pod slovem „Bůh“. Jako ateismus bývá někdy chápán i panteismus, deismus, polyteismus, dokonce agnosticismus. „Ateisty“ nespojuje společná ideologie a nikdy nevytvořili žádnou náboženskou organizaci. Tvoří jenom odpadkový koš teologie. Církev tam odhazuje všechno, co se přičí jejím základním dogmatům.

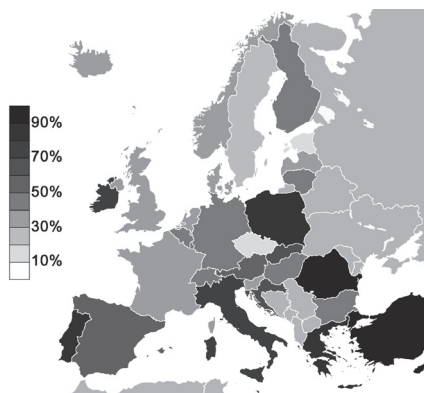
Ateismus současného věku je napájen faktem, že náboženství ztrácí svou věrohodnost. Věda a technika podporují cestu

1/ David Hume, *Dialogy o přirozeném náboženství*, přel. T. Marvan, Dybbuk, Praha 2013, str. 146.

1. Existuje Bůh?

k panteismu, deismu a ateismu. To, co se často označuje jako krize moderního člověka, skutečně souvisí se ztrátou náboženských kořenů. V západním světě byly po staletí existenciální kotvou křesťanství a judaismus. Náboženství nabízelo osvědčené kulturní a sociální archetypy hierarchizovaných hodnot a emocí, učilo, jak organizovat své city a pocity. Činilo to ale obrazným, mytologickým způsobem a rituálním jazykem, který se stále více rozbíhal a rozbíhá s jazykem vědeckého a technického světa. Pro moderního člověka je to jazyk již příliš archaický, naivní a nedůvěryhodný. A to přesto, že to, co se vždy snažil a snaží sdělit, může být nadčasové a existenciálně potřebné. Ale toto zdravé emocionální jádro se dusí v balastu přežitých výrazových prostředků, jejichž hlavním smyslem kdysi bylo přiblížit obtížně pochopitelný vnitřní svět člověka kulturní úrovni lidí své doby. Vnitřní i vnější tlak nás mohou k Bohu nutit, ale hluboké pochybnosti a kontrast naivní mytologie s obrazem současného světa jen posilují pochybnosti a ztrátu existenciální víry. Právě v těchto podvědomých a nevědomých stavech nedostatečné orientace v životě a ve světě je možno hledat krizi člověka postmoderní doby.

„Ateismus“ se vymezuje proti náboženství. Je jakýmsi jeho levobočkem, k němuž se náboženství nechce hlásit. Není to pojem kulturní nebo filozofický, ale teologický. Představuje nástroj vytažený ze zásuvky v zákristii. Obecnou normou je podle duchovních pastýřů víra v Boha. Ateismus je

Víra v Boha v populaci Evropské unie
(Eurobarometr 2004)

aberrace, úchylka od normy, patologický jev. Je to šaškovská čepice, která bývala nasazována heretikům před jejich upálením. Jestliže přijmeme termín „ateismus“, s jeho přijetím mlčky přistupujeme na náboženské paradigma.

Termín „ateismus“ není dobře definován. Je zatížen vágními a rozdílnými významy a nese nežádoucí konotace. Není to žádný ucelený myšlenkový směr, žádné učení. Celé jeho sémantice je vlastní pouze to, že vychází z negování víry v nadpřirozené síly. Ten, kdo mystikou a magií zkarikovanou víru nesdílí, bývá označován – často pejorativně – nálepku „ateista“.

Americký spisovatel Sam Harris (* 1967), jeden z čelných představitelů „nového ateismu“, napsal v jedné ze svých úspěšných knih tato slova: „Ve skutečnosti je ateismus termín, který by vůbec neměl existovat. Nikdo nepotřebuje sama sebe označovat jako ‚neastrologa‘ nebo ‚nealchymistu‘. Nemáme přece zvláštní výrazy pro lidi, kteří jsou na pochybách, zda Elvis není stále naživu, nebo kteří věří, že vetřelci z vesmíru překonali celou galaxii jenom proto, aby mohli obtěžovat farmáře a jejich dobytek.“¹ Nepotřebujeme zvláštní slovo ani pro člověka, jenž nedá na pověry, mystiku a magii.

Proti všem pochybnostem, nástrahám a útokům, kterým musela čelit a čelí víra ze strany rozumu, křesťanští teologové již od středověku shromažďovali a vybrušovali své zbraně: důkazy existence Boží.

Tomáš Akvinský předložil „pět cest“ k rozumovému nalezení Boha. Jím shromážděné důkazy vycházejí již z antické filozofie, ale opírají se také o Augustina. Důkazy Boží existence usilují o to, aby prokázaly existenci Boha logickou úvahou:

1/ Sam Harris, *Letter to a Christian Nation*, Knopf, New York 2006, str. 51.

1. Existuje Bůh?

1. První hybatel – důkaz z pohybu. Podobný argument můžeme najít již u Aristotela. Ze zkušenosti víme, že vše, co se pohybuje, bylo nějakým způsobem do pohybu uvedeno. Je nemožné, aby se věc dala do pohybu sama od sebe. Vše, co se hýbe, musí být rozpohybováno něčím jiným. Nemá-li analýza pohybu dospět k nekonečnému regresu, musí se zastavit u prvního nehybného hybatele. Ten je obecně chápán jako Bůh. Argument z pohybu je označován také jako důkaz kosmologický a najdeme jej jak u Aristotela, tak u Platóna.
2. První příčina. Zkušenosti nás učí, že kolem sebe všude nalézáme na sebe navazující řetězy příčin. Ale nikde nenalezneme a nalézt nemůžeme, že by něco bylo příčinou sebe sama. Muselo by to existovat dříve, než to samo existuje. Všechny příčiny nás tedy dovedou k první, nezapříčiněné příčině příčin. Taková prvá příčina se označuje jako Bůh.
3. Nutnost a náhoda. Při podobném zpětném srovnávání nutného s předcházející nutností docházíme až k bodu, který nabývá nutnosti ze sebe sama, a to je opět Bůh.
4. Stupně bytí. Ve všech věcech je něco více a něco méně dobré, něco více a něco méně pravdivé a ušlechtilé. Tak se různé stupně bytí rozdílně blíží k něčemu, v němž je příslušné vlastnosti nejvíce. To je místo nejlepší, nejpravdivější, nejušlechtlejší, to je něco, co je příčinou dobra, spravedlnosti a dokonalosti ve všech věcech. To se opět nazývá Bohem.
5. Důkaz teleologický. Zkušenosti nás poučují o tom, že všechny věci v přírodě jsou řízeny k určitému cíli tak jako šíp vypuštěný lučištníkem. Nenalézají svůj cíl náhodou, ale z úmyslu dosáhnout cíle. Řád, jenž

nacházíme ve vesmíru, nutně předpokládá nejvyšší princip, který tento řád ustanovil a nadále jej řídí. Nejvyšší bytost, která takto činí a všechny věci řídí k jejich cíli, se nazývá Bohem. Právě pozorování řádu, existujícího v přírodě, přispělo k úsudkům o duchovním prazákladu světa. Takové myšlenky je možno nalézt již u Anaxagora, Sókrata, Platóna, stoiků, Cicerona a u prvních křesťanských apologetů.

Teologové a filozofové k těmto pěti Tomášovým argumentům připojovali důkazy další. Ze shodného přesvědčení národů byl odvozován historický či etnologický důkaz existence Boží. Tento argument ze svého pohledu podpořil jeden z otců pragmatismu, William James: „Ak hypotéza Boha funguje uspokojivo v najširšom slova zmysle, je podľa pragmatistických princípov pravdivá. Skúsenosť ukazuje, že táto hypotéza skutočne funguje, bez ohľadu na sprievodné ťažkosti, a že jediným problémom je rozpracovať a vymezit' ju tak, aby sa úspešne spájala s ostatnými fungujúcimi pravdami.“¹ Máme tu tedy další, „pragmatický“ důkaz existence Boží.

Za důkaz existence Boží bývá také pokládán důkaz morální, který předpokládá božského zákonodárce, a eudaimonický důkaz z potřeby Boha jako nejvyššího dobra, konečného cíle a štěstí člověka.

Důkazy existence Boží samozřejmě nemohou nic dokázat. Mohou jenom dát podporu a ospravedlnění nejisté či otřesené víře. Právě „důkazy Boží existence“ nemohou být racionální ani logické, ale jenom metafyzické a mystické. Boha nelze poznat rozumem. Německý teolog a mystik Mistr Eckhart prohlásil, že kdyby měl Boha, kterého by mohl poznat, za Boha

1/ William James, *Pragmatizmus*, ed. E. Višnovský a Fr. Mihina, Iris, Bratislava 1998, str. 293.

by jej nepovažoval. Dokazovat existenci Boží bývá pokládáno za domýšlivost, neboť činí Boha závislým na lidské logice a rozumu. Pravda náboženské víry leží mimo hranice rozumu.

Křesťanskému spisovateli a apologetovi Tertullianovi (asi 155–220) se připisuje slavný výrok *Credo, quia absurdum est* (Věřím, protože je to proti rozumu). Mezi hluboce věřícími křesťany byl tento přístup pokládán za hlavní důkaz existence Boží. Takové hluboké pravdy, které přinášelo křesťanství, nemohl přece lidský rozum vymyslet. Vznášejí se nad úvahami rozumu a jsou lidskému chápání vzdálené. Víra v Boha nepotřebuje berličky logických a racionálních argumentů. A to platí podnes.

2. kapitola

KDO KOHO STVOŘIL

Pět set let před naším letopočtem, ještě před Sókratem, putoval po řeckém světě filozof a básník Xenofanés. Neušlo mu, že v Etiopii jsou bohové tuponosí a mají tmavou pleť, zatímco v Thrákii jsou ryšaví a kůži mají světlou. To jej inspirovalo k rouhačským veršům:

*Kdyby však voli a lvi a koně též dostali ruce
anebo uměli kreslit i vyrábět tak jako lidé,
koně by podobné koňům a voli podobné volům
kreslili podoby bohů a právě taková těla
jejich by robili, jakou i sami postavu mají.¹*

O dvě tisíciletí později píše Baruch Spinoza podobná slova: „Kdyby trojúhelník mohl mluvit, také by řekl, že Bůh je bytostně trojúhelníkovitý, tak jako kruh by tvrdil, že je kruhovitý.“ (Dopis H. Boxelovi, 56/60)

Bůh nestvořil člověka. Bylo tomu jinak: člověk stvořil Boha. A učinil tak k obrazu svému. Jeho ruku při tom vedla personifikace a antropomorfizace. Prvá dává přírodním silám lidskou tvář a představuje si je jako obdobu lidských postav. Druhá naopak ryze lidské vlastnosti přiřítá také přírodním

1/ *Zlomky před Sokratovských myslitelů*, přel. Karel Svoboda, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1962.

silám. Výsledek je stejný. Oba postupy jsou projekcí, racionalizací, zavěšením obtížně pochopitelných významů na důvěrně známé symboly a znaky.

Antropomorfizace vykládá odtažitou skutečnost analogií s chováním a myšlením člověka. Přenáší lidské vlastnosti na předměty živé i neživé přírody a na smyšlené bytosti. Zvířata, stromy, přírodní síly dodnes v bajkách a pohádkách mluví a jednají jako lidé a tak ilustrují vztahy mezi lidmi. Je to prvotní, naivní forma světového názoru, příznačná pro myšlení malých dětí i lidských skupin na raném stupni vývoje. Takový způsob promítání podoby a vlastností člověka do objektů nadpřirozené povahy je charakteristický pro všechna náboženství.

Specifickou formu antropomorfismu představuje personifikace (zosobnění, zlidštění). Připisuje lidské vlastnosti neživým i živým objektům, především abstraktním idejím, a činí tak formou analogie a metafory. Vlastnosti určitých představ a idejí přenáší do lidské roviny životného a osobního. Příkladem může být alegorie spravedlnosti jako ženy s váhami a mečem nebo socha Svobody, vítající příchozího na americký kontinent.

Takových příměrů hojně využívá poezie:

*Na stole světlo
boxuje s noční můrou.
A po dvoře chodí vítr
Jako chlap.
(Konstantin Biebl, Věrný hlas)*

Antropomorfizace a personifikace jsou blízké základním strukturám našeho myšlení. Nové a neznámé vjemy naše mysl přiřazuje ke známým zkušenostem a informacím a interpretuje je z jejich souvislostí. Takové interpretační vzorce nám jsou bližší a máme je dříve k dispozici než vzorce

abstraktního myšlení. Malé dítě snáze pochopí personifikované sluníčko, které ráno vstává a večer chodí spát, než heliocentrickou soustavu. Pomocí mechanismů antropomorfizace získávají neurčité a nezřetelné představy vyhraněný význam, názornost a v naší mysli nabývají na životnosti.

Německý filozof Ludwig Feuerbach (1804–1872) spatřoval vlastní podstatu náboženství právě v antropomorfizaci. Za pomoci své představivosti promítá člověk svou touhu po dokonalosti, všechny vlastnosti a hodnoty, které považuje za dobré a žádoucí, do idealizované a nadpřirozené, člověku podobné bytosti. Tak si vytváří obraz Boha.

Veškerá fetišizace a antropomorfizace přírodních sil, právě tak jako neuchopitelná a nepochopitelná společenská dynamiky a také bohů a Boha, jsou sémiologickou záležitostí. Nezařaditelné pocity, dojmy a priority zavěšujeme na nám známé symboly, háčky a vozítka. Pak již s nimi můžeme manipulovat jako s věcmi nám blízkými a běžnými. Známé symboly a znaky nesou či převážejí jinak nepostižitelné významy. Mytologické postavy na Olympu alegoricky předvádějí celý orchestr přírodních a společenských sil včetně jejich dramatických interakcí. Abstraktní síly tak nabývají lidských tváří a chovají se jako lidé ze sousedství.

Funkci „věšáku na emoce“ plní všechna božstva, bozi a bůžci, náboženské symboly a rituály. Od kmenového totemu, talismanu a škapulíře přes mytické panteony až po jediného Boha judaismu, křesťanství a islámu. Emoční komunikace s nimi má podobu rozjímání, modlitby a kultu. Přináší duševní klid tím, že emoční neklid odchází podobně, jako se to děje na pohovce psychoanalytika nebo u duté vrby. Bez takových věšáčků by se jen s velkými obtížemi vyjadřovala a formovala vyšší emotivita. Bůh v těchto případech funguje jako náhradní fetišistický věšák a kotva.

Francouzský filozof a zakladatel sociologie náboženství

Émile Durkheim byl toho názoru, že náboženství na vztahu mezi člověkem a nadpřirozenem modeluje vztahy mezi jednotlivci a společností. Nápis „Bůh představuje společnost“ by měl být vytesán velkým zlatým písmem. Věřil, že lidé si podle podobných principů uspořádali jak přirozený, tak nadpřirozený svět a také svůj svět soukromý. Obdobné myšlenky bychom ovšem našli již u Ludwiga Feuerbacha.

Arthur Schopenhauer o tom napsal:

Ale jen ten, kdo je ještě velkým dítětem, může myslet vážně, že by tu někdy byly bytosti, které by nebyly lidmi a našemu pokolení by mohly dát informace o jeho existenci a existenci světa a o jejich účelu. Neexistuje žádné jiné zjevení než myšlenky moudrých, i když úměrně údělu všeho lidského podléhají omylu a často jsou oděny do podivných alegorií a mýtů, kde se potom nazývají náboženstvím.¹

Všechna náboženství, animismem počínaje přes polyteismus až po tři velké systémy monoteistické, po svém zpracovávají principy autopiéze, tedy spontánní evoluce přírody i lidského rodu. Antropomorfizují tento proces, dávají mu podobu legend a mýtů a přizpůsobují jej tradicím a myšlenkově i kulturní úrovni své doby. V podstatě hledají odpověď na stejné otázky, na které se snaží odpovědět tato i předcházející kniha. Boha můžeme chápat jako racionalizaci autopiéze na dané historické úrovni společenského vědomí a kultury. Svět i život se potom stávají pochopitelnějšími.

Náboženské legendy a mýty ovšem vždy plnily a plní důležité sociální funkce. Od pradávna to byla mytologie, která ukazovala cestu a fungovala jako primitivní mentální mapa.

1/ Arthur Schopenhauer, *Parerga a paralipomena*, přel. Milan Váňa, Nová tiskárna, Pelhřimov 2011, str. 199.

V mýtech je ukryta prastará ideologie, která posvěcuje společné hodnoty sociální skupiny. Funguje jako vyzkoušený sociální tmel. Legendy a mýty přibližují neuchopitelné. Nabízejí čitelné mapy a cestovní průvodce životem a světem, vystavené na lidských citech a pocitech a těsně spojené s denním životem. Dávají smysl absurditám osudu, utrpení, všem znepokojivým citům, pomáhají snášet úzkost z existence.

Mýty jsou víc než příběhy. Tvoří součást tradice a v narativní podobě vyjadřují postoje, přesvědčení a hodnoty dané kultury. Udržují a obnovují rovnováhu společenských vztahů, a fungují tak jako součást jejich homeostatického mechanismu. Můžeme odmítat jejich naivní, pověrečný a iracionální obraz světa, ale pokud jej nenahradíme něčím přijatelnějším, ohrozíme fungování tradiční sociální rovnováhy.

Narativní mýty jsou v dětství jedince i lidstva prvními formami propojování emocí a poznání se zkušenostmi předků. Projevují se ve vyprávění, v pohádkách, pověstech, v mytologii, v eposech a náboženských legendách. Teprve ve druhé fázi, zobecňováním a krystalizací dříve zastřených hodnot, se z tohoto konkrétního materiálu vytváří myšlenkový model v podobě víry, náboženství, morálky a práva. Mýty nejen posilují soudržnost sociálních skupin, ale také legitimizují jejich identitu a odlišují je od skupin jiných.

Mýty nikdy nebyly a nejsou orientovány na pravdu. Jejich hlavním cílem bylo a je integrovat emoce a hodnoty jednotlivců tak, aby pospolitost mohla čelit všeobecnému trendu k dezintegraci, chaosu a entropii. Mýtům můžeme vytýkat naivitu, ale nemůžeme jim upírat užitečnost. Mají svůj smysl, který se opírá o potřebu vnitřní emoční konzistence. Pozdně antický novoplatonik Salustios, poradce císaře Juliana, charakterizoval povahu mýtů slovy: „Nestalo se to nikdy, platí to však stále.“ (*Peri theōn kai kósmou* – O bozích a světě)

Kreacionismus k podstatě náboženství nutně nepatří. K té

patří kult nadpřirozeného. Buddhismus ani taoismus otázku stvoření světa neřeší. Egypťští faraoni, Alexandr Veliký nebo Gaius Julius Caesar byli považováni za bohy a současníci jim vzdávali božské pocty, ale se stvořením světa či člověka tito „bohové“ neměli nic společného. Jako boha uctívali svého císaře až do konce druhé světové války také Japonci.

Ani občanská náboženství, jako byl kult Rozumu nebo Nejvyšší bytosti, která byla jako státní doktrína na krátkou dobu zavedena v průběhu Francouzské revoluce, otázku stvoření neměla ve své ideologické náplni.

Stvoření světa může být také vloženo do rukou jiné nadpřirozené síly, která nemusí být nutně ztotožňována s Bohem. Platón v dialogu *Tímaios* svěřuje stvoření světa demiurgovi. Jako *demiúrgos* byl tehdy označován řemeslník, lékař, zpěvák, věštec, prostě každý, kdo odvádí dílo nebo služby pro obecnou potřebu. Demiurg nemá u Platóna status Boha, ale přesto vytvořil svět. Nestvořil jej podle svých představ, ale podle zadané předlohy, totiž podle plánů, které našel ve věčných idejích. Své dílo provedl sice zručně, ale s lidskou nedokonalostí. Demiurg jako bůh nižšího řádu tak vystupoval jako prostředník mezi lidským a nadpřirozeným světem.

Z počátků vesmíru i z dalších přírodních věd byly nadpřirozené síly dnes již vytlačeny. Ale zahaleny tajemným závojem zůstávají rozsáhlé oblasti, v nichž je běžný občan stejně bezradný jako polonahý lovec před duněním nebes. Je to především nitro lidské psychiky a sociální emotivity.

3. kapitola

PROROCI 20. STOLETÍ

[Antropický princip ■ Pre-Big Bang God ■
Pierre Teilhard de Chardin]

Dvacáté století přineslo nové varianty kreacionismu. Náboženská víra stála před výzvou vzít na vědomí nezpochybnitelné poznatky teoretické fyziky, astrofyziky a dalších přírodních věd. Současně tak bylo třeba učinit formou, která by byla věrohodnější pro moderního člověka, poučeného o poznacích současné přírodovědy. K tomu se ukázal jako nejvhodnější pátý, teleologický Tomášův důkaz existence Boží.

Teleologická koncepce vzniku a vývoje vesmíru předpokládá, že veškeré přírodní procesy jsou řízeny principy nebo mechanismy, zaměřenými na cíl či účel, případně že jsou k takovému cíli plánovitě a řízeně naváděny Bohem. Teleologické myšlení přenáší na neživou přírodu schopnost člověka klást si vědomé cíle a volit k tomu prostředky. Je to druh antropomorfismu. Moderní teorie stvoření je představována především tzv. *antropickým principem*.

Antropický princip je vybudován na skutečnosti, že základní fyzikální konstanty mají takové rozmezí, že umožňují vznik inteligentního života. Každý posun jejich hodnot mimo poměrně úzký rámec by vznik života, alespoň v té podobě, jak dnes existuje, učinil nemyslitelným. V této skutečnosti je spatřován záměr, inteligentní příčina vesmíru a plán

Velkého návrháře. Stvořitel naprogramoval vesmír tak, aby směřoval k narůstání komplexity a vyvíjel se ke vzniku života a myšlení. Vytvořil vesmír, který je vstřícný ke zrození inteligentních bytostí.

„Nejen že člověk zapadá do vesmíru. Vesmír je také přizpůsoben pro člověka. Můžeme si snad představit takový vesmír, v němž by kterákoliv ze základních bezrozměrných fyzikálních konstant tím či oním směrem byla o několik procent jiná? V takovém vesmíru by se člověk nikdy nemohl objevit. To je jádro a hlavní poučení, které nabízí antropický princip. Podle tohoto principu leží v celém mechanismu a architektuře světa faktor, který existenci života umožňuje.“¹

Vesmír byl kýmsi naplánován a vytvořen tak, aby vzniklo vhodné prostředí pro člověka. To je krédo antropického principu. A vskutku, všechny zákony vesmíru mají takové parametry, které jsou konzistentní s podmínkami pro existenci člověka, ale nejen jeho. Také pro vznik suchozemských obratlovců, z nichž se člověk vyvinul, jsou příznivé pro evoluci života na Zemi v podobě, kterou známe, pro existenci Země jako planety umožňující život, pro architekturu sluneční soustavy a také pro galaxii, které pro to všechno poskytují nezbytné předpoklady.

Ti, kdo stojí v údivu nad antropickým principem, pokládají za zcela nepravděpodobné, že by takové množství proměnných v základních parametrech vesmíru mohlo být pouhou náhodou navzájem vyladěno tak dokonale, aby vytvořilo podmínky pro vznik inteligentního tvora. Podivení nad jemným vyladěním podmínek lidské existence – to je celý antropický princip. Není to nic jiného než moderní teorie stvoření. Velký hodinář se vrací. Tentokrát už ne s orlojem, ale s počítačem.

1/ John Barrow a Frank Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, Oxford 1988, str. 7.